

Сажетак. *Корени наших данашњих економских, али и друштвених, проблема сежу неколико деценија у прошлост. Не бисмо погрешили ако бисмо казали да су наши економски проблеми „данас“ уједно били и наши проблеми „јуче“, односно проблеми наше економије и друштва су ендемски – а глобалне кризе (Прва нафтна криза 1973-1974, Друга нафтна криза 1979-1980 и Светска економска криза 2007-2008) само су продубљивале неодрживо и незавидно стање. „Козметичке“ промене и експерименти којима је некад „поправљана“ југословенска економија нису били довољни, већ су биле неопходне суштинске (структурне) промене државе, које нису извршене. Другим речима, темељи (друге) Југославије су били погрешно постављени и требало их је ојачати. Пре него што је дошло до разградње Југославије, „потрошено“ је више модела њеног финансирања – прерасподела национализацијом, бесповратна помоћ из иностранства, финансирање из девизних дознака, задуживање, инфлаторно финансирање и посезање за девизном штедњом грађана (1990-1991), о чему ће бити речи. Међутим, поменуте „дечје болести“ из тог времена су се као рецидив (боље рећи „реликт“) вратиле и после 2000. године – реформе (сликовитији израз је „шок терапије“) „су у току“, а систем звани ДРЖАВА никако да изградимо.*

Увод

Није непознато да се у СФРЈ се најбоље живело у годинама када се земља највише задуживала (1975-1979) и у другој години мандата владе Анте Марковића (1990), што ће рећи – у временима када су стваране илузије просперитета (живело се далеко изнад продуктивности) и када је угрожавана и трошена економска супстанца државе. Земља је већ 1979. године била у великим економским проблемима, који су се продубљивали до њеног распада – свака савезна влада је остављала нагомилане горуће проблеме наредној. Држава није могла редовно да отплаћује (сервисира) узете кредите, без обзира што је спољна нето задуженост земље (спољна задуженост државе умањена за пласиране кредите у иностранство) била максимално 36,4% (1986) званично обрачунатог БДП-а. Самим тим, макроекономски показатељ БДП-а (брuto домаћи производ), који представља тржишну вредност свих финалних добара и услуга произведених у некој земљи у датом периоду времена, није сâм по себи довољан за карактеризацију неке економије, већ је неопходно изабрати правилну методологију обрачуна реалног БДП-а сагледати његову структуру, а нарочито структуру извоза (роба и услуга).

Анализа стања југословенске економије (1945-1991)

„Систем који ми живимо и који је обликовао сваког од нас је дефицитно финансирање, које се само на различите начине покрива. (...) Од увођења комунизма 1945. године ми смо новом прерасподелом („отимањем“ имовине од њених власника, прим. аутора) створили доходак који је задовољио масе. Затим смо до 1948. године добијали бесповратну помоћ од Совјетског Савеза (СССР). Када је дошло до раскида са СССР-ом, ми смо (као држава) упали у проблем. После тога смо се обратили Сједињеним Америчким Државама (САД) за помоћ. Већ 1957. године први пут код нас се употребљава реч »реформа« – значи схватили смо да у систему нешто не ваља. Затим је дошло до привредних реформи 1961. (позната као *Мини-реформа*, прим. аутора) и 1965. године (Привредна и друштвена реформа

). И шта је, онда, Тито урадио – »вишак« становништва који се није могао запослити у том (нашем) економском моделу послао је у Немачку. Наши грађани су одлазили тамо »привремено« и слали девизне дознаке у земљу (...). Међутим, 1971. године је уочено да се тај први »контигент« наших радника, који је отишао 1960-их, неће вратити назад у земљу – јер су многи »повукли« своје породице у иностранство, а неки су и оженили Немеце. Последица је да су опале девизне дознаке, (...) па од 1971. године Тито почиње да се страховито задужује (...), да би 1980. године достигнута је горња граница спољне задужености. Мало се људи сада сећа да су 1980. године, када је Тито умро, одмах наступили систем војње »пар-непар«, несташице бензина, кафе итд. Пошто и даље није могла да се попуни каса, прешло се на инфлаторно финансирање – ескалацијом инфлације стваран је прилив. Када се и то искористило, посегло се за девизном штедњом и распао се систем. И ми смо завршили у рату“

[\[1\]](#)

Бон за ограничену куповину пет литара бензина из 1984.

У периоду 1945-1991. је исцрпљено (боље рећи „потрошено“) више модела финансирања југословенског економског система – најпре национализацијом (1945-1953), а затим се економија одржавала (1) преко бесповратне помоћи из иностранства (1945-1966), (2) из девизних дознака (од 1960-их), (3) задуживањем (1957-1990), (4) инфлаторним

финансирањем (1979-1991) и на крају (5) посезањем за девизном штедњом грађана (1990-1991).

1) Колика иностранна помоћ је стигла из СССР-а до 1948. године, а и после 1955. године, тешко је проценити. Када су у питању САД и финансијске институције у којима је ова држава имала доминантан утицај (Међународни монетарни фонд - ММФ, Светска банка, Америчка експорт-импорт банка), укупна иностранна помоћ Југославији у периоду 1945-1966. износила је 1.650,10 милиона америчких долара – „до 1955/6. године добила је 834 милиона долара, а остатак од 816,10 милиона долара од 1955/56. до 1965/66“, према званичним подацима *Савезног завода за статистику Југославије* [2]. Не треба посебно наглашавати да је амерички интерес био да Југославија развија, како су то САД назвале, „национални комунизам“, тј. „земља је требало да истовремено буде и социјалистичка и независна од Москве“

[3]

. Додатна „обавеза“ Југославије је била стварање

Покрета несврстаних

, који је „пригрлио“ нове државе, тек ослобођене од колонијализма, и држао их колико-толико независним од Москве – али, то је већ посебна тема.

2) Како би смањила нарастајућу незапосленост и дефицит у платном билансу, Југославија је почев од 1960-их година организовано слала своје грађане „на привремени рад“ у развијене индустријске земље Европе (претежно у СР Немачку, али и у Шведску, Француску итд.). Половином 1968. године око 400 хиљада Југословена је радило ван земље – поред неквалификованих и квалификованих радника, путем економске емиграције одлазили су висококвалификовани радници и стручњаци, а „одливање“ радне снаге наредних година је расло [4]. Међутим, после *Прве нафтне кризе* (1973-1974) наступила је рецесија на Западу (1975), која се почетком 1980-их проширила на цео свет – чему је и те како допринела и

Друга нафтна криза

(1979-1980), тако да се део југословенских радника вратио из иностранства, а преостали су одлучили да тамо остану да живе, ако не трајно оно бар док се не пензионишу. Гледано у релативном односу, 1960-их година је од девизних дознака „покривано“ око 50% дефицита Југославије, да би 1978. године дознаке обезбеђивале „покривеност“ дефицита од око 25%

[5]

. Последња година у којој је Југославија остварила позитиван платни биланс у размени са иностранством била је 1973. (+189 милиона тадашњих долара). Према томе, два значајна скока цене нафте и смањење дознака из иностранства узроковали су да се, можемо то рећи без задршке, неефикасна и нефункционална југословенска економија додатно задужује како би „покривала“ галопирајући дефицит (видети

Табелу 1

и
Табелу 2
).

3) Држава се до 1971. године „контролисано“ задуживала – „Кредитирање из иностранства почиње тек 1957. године. Крајем 1965. дуг Социјалистичке Федеративне Републике Југославије износио је свега 1,2 милијарди (тадашњих) долара, (...) на крају 1970. укупно задужења Југославије у иностранству износила су 2.350 милиона долара (...), а већ 1971. године укупно задужење је било 3.177 милиона долара (1 \$ [1965] = 1,29 \$ [1971] = 1,81 \$ [1976], прим. аутора на основу [6]). (...) Само за куповину сирове нафте утрошено је преко 1/3 вриједности укупно коришћених кредита из иностранства у времену од 1952-1989. године. (...) Као граница кредитне способности земље, узима се степен задужености, до 25%, изражено односом укупног девизног прилива и износа укупне отплате дуга. У Југославији, због различите динамике текућег прилива девиза и отплате дуга, мијењао се степен задужености. Од 1965. до 1972. године, степен задуженост Југославије кретао се неколико процената изнад границе степена задужености. Од 1973. до 1980. године, био је за неколико процената испод степена задужености. Међутим, последице 1980. године отплата дуга брже је расла од раста девизног прилива, што је повећало степен задужености од 23,6% у 1979. на 41,9% у 1987. години“ [7]. Да је СФРЈ још 1970-их срљала у економску пропаст сведоче истраживања публицисте Пере Симића, који је написао серију књига о Јосипу Броз у његовом времену – „Од 1974. до 1980. године СФРЈ је годишње трошила 15% више него што је производила, тј. земља је (немилице) трошила своју будућност, а просечна искоришћеност (дневног) радног времена била је 4 часа и 32 минута – дакле, држава је већ била поприлично »раштимована« [8].

У складу са политиком „федерирања федерације“ [9], последице Устава из 1974. године и економске децентрализације 1977. године у време савезне владе (прави назив је био *Савезно извршно веће*)

Веселина Ђурановића (1977-1982) биле су следеће: (1) савезна влада није више водила независну фискалну политику, већ је морало да долази до усаглашавања између влада република и покрајина, (2) половина прихода од савезне царине је преусмерена на удружење предузећа (на републичком и покрајинском нивоу) ангажованих у спољној трговини, (3) одлуке у

Народној банци Југославије

(НБЈ) су доношене консензусом, а не већином гласова. Процена југословенског руководства је била да ће на овај начин да се поправи финансијска дисциплина у спољној трговини, као и да ће се повећа капацитет за сервисирање иностраног (спољног) дуга – „деобом платног биланса земље свака република (и покрајина) је постала одговорна за свој део спољног дуга“. Међутим, спољни дуг Југославије је са око 8 милијарди (тадашњих) долара у 1976. години нарастао на 20 милијарди долара на крају

1982. године – односно, номинално/реално се увећао 2,5/1,47 пута ($1\$ [1976] = 1,7\$ [1982]$). Повећању дуга је допринело и то што су после

Друге нафтне кризе

удвостручене камате на кредите узете у америчким доларима

[\[10\]](#)

„Услед недостатка властитих средстава за реализацију мегаломанских инвестиционих замисли увелико се користио притисак банака и република на *Савезно извршно веће* (СИВ), доводећи до напуштања плафона задужености предвиђеног

Друштвеним планом

. СИВ је 1979. »делило« права за нова задуживања у висини од осам милијарди и 427 милиона долара, иако је земља већ крајем те године дуговала 14.952 милиона долара (...). Децентрализација је омогућавала неконтролисано задуживање. Део инвестиција показао се као нерентабилан или крајње промашен – »Обровац« (у Хрватској), »Фени« (у Македонији) и други. Кредити су стварали утисак просперитета, иако се живело на нивоу који није био покривен одговарајућим радом и продуктивношћу“. Дана 9. априла 1982. године у

Резимеу мишљења, предлога и сугестија

изнетих на седницама радних тела

Већа република и покрајина Савезне скупштине

, констатовано је како је „погоршање економске ситуације у току овог делегатског периода имало је дубље корене. Оно је резултат погрешне развојне политике у последњих 10 година када је отпочео процес затварања према светској привреди и енормно ширење потрошње у земљи у свим областима. То је изазвало последице на спољњем и унутрашњем плану, а посебно у области платног биланса и кретања инфлације, која прети да обезвреди све резултате који се постижу у јачању квалитативних фактора привређивања (...)“

[\[11\]](#)

Како је већ 1979. године СФРЈ била у озбиљним проблемима у вези са спољном ликвидношћу и сервисирањем дугова, савезна влада не само да је позвала у помоћ ММФ, већ је крајем године увела и ограничења увозних роба у домаћој потрошњи и предузела мере за стимулисање извоза, посебно на западна тржишта. Међутим, предузете мере нису биле довољне како би се поправио биланс у размени са иностранством, јер је проблем лежао у „деформацијама југословенске економије“, како су сматрали економски стручњаци [\[12\]](#). Преговори са поменутом финансијском институцијом су трајали до распада СФРЈ, с тим што су више пута прекидани и настављани и у време влада које су следиле – Милке Планинц (1982-1986), Бранка Микулића (1986-1989) и Анте Марковића (1989-1991). Основни захтеви којима је тих година ММФ условљавао сваку озбиљнију помоћ (кредите) југословенској савезној влади

Пише: Дејан Бараћ
субота, 01 септембар 2012 09:00

били су да држава ојача надлежности из фискалне и монетарне политике и самим тим успостави економску (пре)власт над републикама и покрајинама – првенствено, монетарна власт је морала да буде враћена *Народ*
дној банци Југославије (НБЈ)
, а њена независност ојачана, како би савезна влада могла да спроводи макроекономску политику. ММФ је замерао што се одлуке у НБЈ доносе усаглашавањем (консензусом) између гувернера, а не већинским одлучивањем

[13]

. Предлози ММФ-а су подразумевали и антиинфлаторну политику, значајно смањење јавне потрошње (строгу штедњу), либерализацију цена и трговине, тј. тржишну трансформацију економије. (Морамо да истакнемо како од увођења евра, *еврозона*

„болује“ од сличних проблема као некада Југославија – постоји јединствен монетарни простор, а различите фискалне политике. При томе, сви у Брисел „доносе“ своје проблеме и „правдају себе окривљујући друге“ за актуелно стање. Да би опстала, ЕУ ће морати или да створи јединствен фискални простор – стварање „супер-државе“, или да се определи за нижи степен интеграције – царинска унија држава.)

Милка Планинц

4) Савезне владе Милке Планинц (1982-1986) и Бранка Микулића (1986-1989) су покушавале да обезбеде (1) уредно плаћање (сервисирање) дугова и одржавање спољне ликвидности земље, с једне стране, и (2) економски раст, с друге стране. На располагању су имале избор између две економске политике: (1) да штампањем новца игноришу програме фискалне и монетарне стабилизације договоране са ММФ-ом, или (2) да траже веће доприносе од република и покрајина [14]. Пошто републике и покрајине нису имале намеру да се одрекну ни дела фискалног суверенитета (све до краја 1988. године), које су им гарантовали Устав из 1974. и мере економске децентрализације из 1977. године, југословенске савезне владе (1982-1989) су се одлучивале да комбинују два приступа – строгу штедњу и инфлаторно финансирање.

Милка Планинц је маја 1982. године прихватила мандат с намером да спроведе препоруке ММФ-а, али за време њеног мандата није дошло до неопходне фискалне и

Пише: Дејан Бараћ

субота, 01 септембар 2012 09:00

монетарне централизације. Те године дошло је до „пуцања“ спољне ликвидности СФРЈ – држава је те године утрошила девизне резерве до последњег долара, али није могла да сервисира (отплаћује) све своје обавезе према иностраним повериоцима. Чак је и два пута дошло до „задржавања“ (привремене заплене) авиона ЈАТ-а на иностраним аеродромима. Према тадашњој анализи математичара и економисте Стојана Стаменковића, који је био у тиму Милке Планинц, 97% обавеза по основу дуга које доспевају у наредних пет година представљају „промашене инвестиције“ у 50 великих предузећа („Смедеревска железара“, „Фени“, „Обровац“ итд.) [15]. Колико је тада економска ситуација била драматична сведочи излагање Милке Планинц у Већу република и покрајина СФРЈ годину дана касније, тј. 3. јула 1983. године – „ (...) 1982. година, у погледу унутрашње ситуације и размјене са свијетом била је веома тешка. Знате да смо се исцрпили плаћањем пристиглих обавеза, да смо у протеклој години платили око 4,5 милијарде долара наших обавеза (главница и камате), да је дефицит на крају 1982. године био изнад предвиђања, па смо релативно значајне обавезе морали из прошле године пренијети у ову. Такођер у великој мјери су биле исцрпене резерве Народне банке Југославије

. Слика почетком 1983. године јасно је показала да се морају наћи одговори како даље. Наша материјална ситуација већ од почетка године била је јасна, у том смислу да обавезе које пристижу у 1983. години ми нисмо у стању, ни уз највеће напоре, платити, и да је пред нама, ако не нађемо неке друге могућности, сасвим сигурно ситуација у којој морамо прогласити мораториј и ући у генерални репрограм наших обавеза према иноземству“. Током 1982. године

Крајгерова комисија

(

Радна група

на чијем челу је био Сергеј Крајгер, а у којој су се поред политичара налазили економисти, правници, политиколози и социолози) предложила је

Дугорочни програм економске стабилизације

– који никада није примењен до краја. Закључак комисије је био да „нагомиланим проблемима у привреди и друштвеним противречностима“ (еуфемизам за »дубоку кризу«, прим. аутора) треба решити дубоким захватима у структуру привреде и у постојеће друштвене односе

[16]

. Тих година, у очајничким покушајима државе да дође до девиза, незванично је уведен „систем 1:3:9“ – грађанину који у неку домаћу банку донесе одређену своту девиза, поменута банка је одобравала кредит у троструко већој динарској противвредности; затим је грађанин са одобреним динарским средствима куповао девизе на „црном тржишту“ и одлазио у другу домаћу банку да подигне нови кредит, који је сада био деветоструко већи у односу на почетни девизни улог. Оба одобрена кредита је наредних година инфлација обезвређивала, а дугорочно гледано, банке (држава) су биле на губитку. Други пример је легализација „куповине“ радних места – домаћи повратници са „привременог рада из иностранства“ су могли да „удружују средства са радним организацијама“, односно они би уплатили предузећу девизна средства (нпр. 15.000 ДМ) у замену за заснивање сталног радног односа.

Пише: Дејан Бараћ

субота, 01 септембар 2012 09:00

Измуђене мере штедње владе Милке Планинц (нагомилани проблеми су, ипак, наслеђени из претходног времена) изазвала је велике потресе у привреди и последице на животни стандард становништва. Целокупни увоз који није био намењен производњи био је забрањен, укључујући и робу широке потрошње. Грађани су се сусретали са рестрикцијама електричне енергије и несташицама кафе, шећера, уља, детерџента итд. Већ 1983. године савезна влада је објавила да је „земља у дубокој привредној депресији, БНП (брuto друштвени/национални производ) је у тој години пао за 1,3%, а просечна продуктивност у индустрији испод 70%. (...) Сви економски индикатори су били негативни и у сталном погоршању после 1982. године. Крајем 1984. године просечан лични доходак (плата) био је за око 70% нижи од званично проглашеног минимума за четворочлану породицу, а део становништва који је живео испод ниво сиромаштва попео се са 17% на 20%“. Према званичној статистици стопа незапослености се из године у годину повећавала – са 13,8% (1979-1981) на 16,6% (1986); у 1985. години 59,6% незапослених је било млађе од 25 година (око 38% становника СФРЈ је било млађе од 25 година). „Било би тешко рећи који је елемента овог осиромашења – растућа инфлација, опадање реалних прихода, несташица, незапосленост или претње незапосленосту – највише допринео осећању несигурности. (...) Сеоска домаћинства су могла да наставе сопствену производњу хране. Међутим, сиромашнији становници градова, са смањеним платама и без рођака на селу“ су били највише погођени кризом [\[17\]](#).

Савезна влада је морала, као прва међу једнакима, и да преговара и да се конфронтира са републичким и покрајинским владама око распореда терета економске стабилизације, а посебно око савезног буџета. „Текући приходи, који су остварени у 1983. и 1984. години, нису се могли одржати и у 1985. Савезна влада се налазила под притиском индустрије, мање развијених република и једне групе економиста и политичара који су били више наклоњени постепеној стабилизацији и економским стимулансима, ради заустављања рецесије. (...) Од 1985. године ефекти спољнотрговинске либерализације и наметнутих ограничења изазвали су драматичан пад савезних извора прихода од царина и пореза на промет. Буџетски дефицит је порастао (...)“. Преговори око репрограмирања дугова према западним банкама окупљеним око *Париског клуба* започели су 1983. године, а потписани априла 1986. године

[\[18\]](#)

Бранко Микулић

У тешким економским околностима, нову савезну владу је маја 1986. године формирао Бранко Микулић. „У првих шест месеци 1986. ниједна република и покрајина, сем Словеније и Босне и Херцеговине, није уплатила свој део у федерални (савезни) буџет. Дуготрајни спорови око буџета су решени у новембру 1986, путем једног споразума по коме је федерални (савезни) буџет финансиран само из прихода које остварује федерација. Овим (споразумом) је републикама и покрајинама повећан фискални суверенитет“ [19]. Савезна влада се изнова суочила са проблемом отплате (овога пута рефинансираних) дугова – покушај да се обезбеди трогодишњи мораторијум на исплате дугова *Париском клубу* није успео (септембар 1987. године). Да би спречила економски колапс, савезна влада се поново обратила ММФ-у и у октобру 1987. договорен је пакет мера (Мајске мере из 1988. године). Ове мере су подразумевале ограничење личних доходака (плата), смањење јавне потрошње и отварање привеле земље за страна улагања (при чему страни инвеститори не би били у обавези да приликом одлучивања консултују представнике радника, а процедуре за евентуална отпуштања радника биле би поједностављене)

[20]

. Аранжман са ММФ-ом је подразумевао либерализацију и стварање јединственог југословенског тржишта

[21]

, што је захтевало уставне промене. Дискусија о амандманима је завршена новембра 1987. у Савезној скупштини. Међутим, амандмани су могли бити усвојени тек пошто их републичке и покрајинске скупштине усвоје, уз доношење амандмана на своје уставе, што је потрајало 12 месеци. Наиме, тек су 25. новембра 1988. године у Савезној скупштини усвојени амандмани IX-XLVIII на Устав СФРЈ из 1974. године, који су проширили „основу за јединствено југословенско тржиште и у извесној мери законодавна права федерације. Сачувано је начело консензуса у одлучивању о битним питањима на нивоу федерације“

[22]

. Међутим, инфлација – економска пошаст која „награђује дужнике а кажњава повериоце“, наставила је да расте, а инфлаторно финансирање је разграђивало супстанцу југословенских банака и предузећа (чак и „здравог“ дела привреде), који су из године у годину наставили да бележе губитке (видети

Табелу 1

). Дана 30. децембра 1988. године Бранко Микулић је поднео оставку, због неизгласавања савезног буџета

[23]

Разграђивање супстанце економије – зашто смо ту где смо

Пише: Дејан Бараћ
субота, 01 септембар 2012 09:00

1980

1981

1982

1983

1984

1985

1986

1987

1988

1989

1990

Инфлација (%) ¹

31

39

31

40

54

72

90

120

194

1240

121

Дефицит платног биланса (милиона \$) ²

3891

3728

4012

2958

2723

2374

2054

1811

2382

4215

2360

Годишни губици предузећа (% БДП)

-

~2,1

~2,1

~2,1

~2,1

2,8

3

6,6

5,7

15

Табела 1. Инфлација, дефицит и губици економије СФРЈ (1980-1990)

¹ Без обзира на високу инфлацију, курс је био фиксан (1 ДМ = 7 конвертибилних динара). Званично, инфлација у СФРЈ у 1990. је износила 121,3%; према прорачуну словеначког и југословенског економисте Ј. Мецингера [24], на крају 1990. инфлација је износила 588%.

² Платни биланс обухвата извоз/увоз робе и услуга, приходе од инвестиција у иностранству, расходе од страних инвестиција, прилив/одлив текућих трансфера (дознаке, пензије, помоћ, поклони), прилив/одлив страних директних инвестиција, прилив/одлив портфолио инвестиција, прилив/одлив капитала по основу кредита, смањење/повећање монетарних резерви.

Два и по месеца касније, односно 16. марта 1989. године на чело југословенске савезне владе дошао је Анте Марковић „не као израз консензуса, него као губитак пажње за економију. То се догодило у време ровите економске ситуације и продубљених политичких сукоба“. Анте Марковић је чврсто веровао да ће економским реформама да заузда политичке тензије и сукобе у СФРЈ, а његова влада је наставила либерализацију тржишта започету крајем 1988. године (овог пута с намером да у потпуности спроведе препоруке ММФ-а) и на почетку свог мандата омогућила дерегулације цена – пакетом мера током „маја и јуна свесно је пустила да се инфлација убрза до децембра, како би изнудила политичку сагласност за реформе“ [25]. С обзиром на то да је годишња инфлација била 1.240%, укупни губици југословенских предузећа у 1989. години су износили чак 15% БДП-а (видети

лу 1

Табеле
).

Разграђивање супстанце економије – зашто смо ту где смо

Пише: Дејан Бараћ
субота, 01 септембар 2012 09:00

...иностранство (милиона \$)²
...вдео (% ВДП)
... (32) ... (1995-1999) ... (1991)
... (1997-1999) ...

...
http://en.wikipedia.org/wiki/Mikloven_Carmon, 6th Baron Carmon